

тернативу окр. партіям зберіглася у ст. 81 Конституції України, ст. 275–279 КАС України.

Виборча практика європ. д-в знає ін-ти, под. до ін-ту виборчих блоків.

Широко відомий постійний блок 2 нім. партій – ХДС (яка діє на всій території Німеччини, крім Баварії) та ХСС (яка діє в межах Баварії). Проте це об'єднання, засн. на взаємному доповненні території діяльності, не є типовим явищем.

Ближчі за своїм змістом ін-ти існують у деяких ін. д-вах. Так, у Польщі, де висування кандидатів здійснюється спец. суб'єктами – виборчими комітетами, такий комітет може утворити не одна партія, а спільно декілька партій. Проте виборчий комітет – утворення, що діє виключно під час виборчого процесу, після закінчення якого припиняє існування.

Виборче зак-во Нідерландів, Швейцарії, Данії та деяких ін. європ. д-в передбачає ін-т пов'язаних списків канд. – своєрідного виборчого об'єднання малих партій, яким за їх рішенням установлюється спільний результат за підсумками голосування, що підвищує шанси подолання виборчого бар'єра. Проте в ін. аспектах виб., зокрема в розподілі мандатів, такі партії беруть участь окремо.

Ін-т виборчих блоків є альтернативою ін-ту парлам. коаліцій політ. партій, які утворюються після виб. з метою формування парлам. більшості. Парлам. коаліція партій регулюється парлам., а не виборчим правом.

Лит.: Коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / за заг.

ред. А. І. Мартинюка. К., 2006; Науково-практичний коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / за ред. Ю. Б. Ключковського. К., 2006; Kryszeń G. Problematyka zgłaszania kandydatów w świetle kodeksu wyborczego. В кн.: Kodeks wyborczy. Wstępna ocena / pod red. K. Skotnickiego. Warszawa, 2011; Lijphart A. Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990. New York, 1994.

Ю. Б. Ключковський.

ВІБОРЧИЙ ПРОЦЕС – вид юрид. процесу, процес. основа прямих виб. За своєю прав. природою В. п. належить до конст. неюрисдикційних процесів; на загальнодерж. виб. він є наймасовішим процесом, який знає право (Г. Майєр).

Термін «В. п.» застосовується у двох осн. розуміннях – діяльнісному (для позначення сусп.-політ. явища) і нормат.-процедурному (для позначення ін-ту права – сукупності прав. норм, що регулюють відповід. правовідносини).

У діяльнісному розумінні В. п. – це цілеспрямована діяльність суб'єктів В. п. й ін. учасників виборчих правовідносин, яка здійснюється в нормативно визначених формах і порядку та спрямована на орг-цію, проведення і встановлення результатів виб. представн. органу чи виборної посадової особи. Діяльнісне розуміння В. п. закріплене нормативно ВК України. У рамках діяльнісного розуміння В. п. важливу роль відіграє характеристика його суб'єктного аспекту, відмежування суб'єктів В. п. від ін. учасників виборчих правовідносин.

Суб'єктом В. п. вважається учасник виборчих правовідносин, який у В. п. має специф. (пов'язані з виборчою діяльністю) право- і дієздатність і з власної ініціативи реалізує свої виборчі права, закон. інтереси чи повноваження, зокрема, може захищати їх за спец., характерними для В. п., процедурами. Таким чином, суб'єкт В. п. володіє спец. виборчо-процес. правосуб'єктністю. Учасники виборчих правовідносин, які не мають власних прав, закон. інтересів чи специф. повноважень, пов'язаних із виб., а здійснюють під час В. п. лише окр. функції, спрямовані на його орг.-технічне, матер. чи інформ. забезпечення, діють у межах своєї заг. правосуб'єктності, визначеної безвідносно до В. п. (зокрема, органи держ. вл. та їх посадові особи, банківські установи, медіа та їх працівники та ін.). Таким чином, вони не володіють спец. виборчо-процес. правосуб'єктністю.

ВК України визначає перелік суб'єктів В. п., якими є: виборець, який має право голосу на відповід. виб.; канд., зареєстрований для участі у відповід. виб.; суб'єкт номінації кандидата (кандидатів) – політ. партія, її місц. орг-ція, ін. суб'єкт права висувати кандидатів; виборча комісія як орган адміністрування відповід. виб.; офіц. спостерігач від кандидата, партії, ін. суб'єкта висування кандидатів, громад. орг-ції, яка має право спостереження за виб.

У нормат.-процедурному розумінні В. п. розглядається як ін-т виборчого права, тобто як сукупність норм, які визначають порядок і спосіб вчинення відповід. дій відповід. суб'єктами під час В. п. Нормативно встановлений по-

рядок виконання відповід. суб'єктом певної дії у В. п. називається виборчою процедурою. Сукупність усіх виборчих процедур складає процедурний аспект виборчого процесу як ін-ту виборчого права. Процедурний аспект В. п. полягає в тому, що діяльність суб'єктів В. п. може відбуватися лише відповідно до нормативно визначених процедур, які в сукупності виступають прав. моделлю (алгоритмом) виборчої діяльності цих суб'єктів.

КСУ вказав, що забезпечення прав і свобод, крім усього ін., потребує, зокрема, законод. закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним гр-нином прав і свобод (рішення КСУ у справі про особливості застосування ЗУ «Про вибори Президента України» від 24.12.2004 № 22-рп/2004). Забезпечення можливості повноцінної та узгодженої реалізації конкурентних прав і закон. інтересів суб'єктів В. п. – виборців, канд., суб'єктів їх номінації, офіц. спостерігачів, недопущення зловживання правами на шкоду ін. суб'єктам спричиняє необхідність систем. і чіткої регламентації виборчих процедур, що є однією з гарантій дотримання принципів прав. визначеності і прав. безпеки і, більш широко, принципу чесних виб. Для конкурентних суб'єктів В. п. чіткі виборчі процедури забезпечують реалізацію їх прав та інтересів відповідно до ст. 23 Конституції України. Для виборчих комісій як суб'єктів владних повноважень порядок і спосіб їх діяльності має встановлюватися законом відповідно до ст. 19 Конституції України.

Виборчі процедури поєднуються в певні комплекси – етапи В. п., кожен з яких має певну часткову мету. Поділ В. п. на етапи має елемент умовності. ВК України передбачає такі обов'язкові етапи: висування та реєстрація кандидатів; утворення тимчасових виборчих комісій; складання та уточнення списків виборців; проведення передвиборної агітації; голосування; підрахунок голосів виборців; встановлення результатів виб. та їх офіц. оприлюднення; залежно від типу виб. можуть бути передбачені деякі ін. етапи.

Характерною особливістю етапів В. п. (на відміну від, напр., стадій суд. процесу) є відсутність їх чіткої часової упорядкованості: деякі етапи здійснюються паралельно в часі, за відсутності між ними причинно-наслідкового зв'язку їх початок і закінчення можуть бути не узгодженими між собою. Напр., не пов'язані між собою за змістом етап складання та уточнення списків виборців та етап проведення передвиборної агітації, які можуть відбуватися одночасно.

Як і для деяких ін. ін-тів виборчого права, система норм, що складає ін-т В. п., ґрунтується на певних інституц. принципах, що визначають заг. вимоги до нормат. регулювання В. п. Установлені ВК України осн. засади В. п. включають: гарантії реалізації виборчих прав гр-н; дотримання осн. принципів виборчого права; законність і заборону незакон. втручання у В. п.; політ. плюралізм і багатопартійність; публічність і відкритість В. п.; свободи передвиборної агітації та рівного доступу канд. і суб'єктів їх висування до

ЗМІ; неупередженість суб'єктів владних повноважень до канд. і суб'єктів їх номінації.

Деякі з цих засад характеризуються специфікою, характерною для регулювання В. п. Так, засада законності В. п. означає, що всі суб'єкти В. п. та всі учасники виборчих правовідносин (а не лише суб'єкти владних повноважень) повинні діяти відповідно до встановлених виборчим законом процедур. Вимога відкритості і прозорості В. п. є визначальною для гарантування його дем. характеру; за зауваженням Венец. комісії, якщо В. п. не є прозорими, неможливо бути впевненим, чи були забезпечені вл. виборчі права.

Остання із перелічених засад В. п. – неупередженість і нейтральність вл. – часто знаходить свій вираз у вигляді заборони зловживання «адм. ресурсом», тобто матер., кадровими, інформ. ресурсами, що перебувають у розпорядж. суб'єктів владних повноважень, і авторитетом вл.

Осн. засади В. п. впливають з осн. принципів виборчого права, таких як принцип рівного виборчого права, принцип вільних виб., принцип чесних виб., чи загальноконст. принципів, як принцип політ. плюралізму (див.: *Принципи виборчого права; Принцип вільних виборів; Принцип рівного виборчого права*).

Ще один важливий аспект В. п. – темпоральний. Будучи цілеспрямованою діяльністю, В. п. не триває постійно, а має свої часові рамки, свій початок і закінчення; це ж стосується й окр. виборчих процедур та їх комплексів – етапів В. п., узгоджена реалізація яких

вимагає встановлення строків їх здійснення.

Темпоральний вимір В. п. особливо важливий порівняно з ін. юрид. процесами: у зв'язку з винятковою роллю виб. як форми здійснення волевиявлення народу проміжок часу, в межах якого відбувається В. п., характеризується особл. станом сусп-ва й д-ви. Під час В. п. набуває своїх особливостей прав. регулювання сусп. відносин: з'являються нові суб'єкти із специф. прав. статусом, який не існує поза В. п., а статус інших набуває особл. рис; низка прав. норм саме з початком В. п. «включаються» (тобто починають здійснювати регулювання сусп. відносин) і з його закінченням «виключаються» (припиняють регулювання, переходячи в латентний стан чинності, але не дії у зв'язку з припиненням відповід. правовідносин). Окрім значного масиву («процедурної частини») самого виборчого зак-ва, до останньої категорії відносяться й окр. положення ін. законод. актів (напр., ст. 273–279 КАС України, які визначають особливості суд. розгляду виборчих спорів).

Початок В. п. має істотне прав. значення, оскільки визначає момент часу, у який у відповід. суб'єктів виникає спец. виборчо-процес. дієздатність. День початку В. п. пов'язаний з актом, на підставі якого проводяться виб. Таким актом може бути постанова ВР України (про призначення чергових чи позачергових виб. Президента України, чергових чи позачергових місц. виб.), указ Президента України (про призначення позачергових виб. нар. депутатів України), постанова ЦВК (про призна-

чення перших місц. виб. у новоутв. адм.-тер. одиниці), постанова відповід. тер. виборчої комісії (про призначення повторних чи проміжних місц. виб.). Хоча Конституція та ВК України прямо цього не встановлюють, у разі відкладення чергових виб. у зв'язку із закінченням строку повноважень під час дії режиму воен. чи надзв. стану призначення таких виб. і визначення дня проведення виб. здійснюється актом того ж органу. Водночас чергові виб. нар. депутатів України не призначаються: вони проводяться на підставі Конституції України у строк, встановлений її ст. 77. У зв'язку із цим існує прав. проблема щодо суб'єкта визначення дня проведення таких виб. у разі відкладення чергових виб. нар. депутатів України у зв'язку з дією режиму воен. чи надзв. стану (ст. 83 Конституції).

Момент початку В. п. визначається відповідно до строку, встановленого ВК України, який обчислюється ретроактивно від дня проведення голосування на виб., визначеного актом, на підставі якого виб. проводяться. Тому початок В. п. в усіх випадках настає після прийняття такого акта; отже, призначення В. п. (якщо воно передбачене) відбувається поза межами В. п. Про день початку В. п. робиться офіц. оголошення Центр. або (для окр. місц. виб.) відповід. тер. виборчою комісією.

Момент закінчення В. п. має менше прав. значення і є більш конвенційним. Звичайно закінчення В. п. пов'язане з досягненням мети В. п. – офіц. установленням та офіц. опублікуванням результатів виб., однак не може збігатися в часі з такою дією. Практика виб. за-

свідчує існування певних виборчих процедур, які повинні виконуватися після офіц. опублікування результатів виб. У зв'язку із цим ВК України встановлює, що В. п. закінчується через 15 днів після офіц. оприлюднення (офіц. оголошення) результатів виб. Протягом цього часу припиняється діяльність тимчасових виборчих комісій та здійснюється фін. звітність щодо використання бюдж. коштів і коштів виборчих фондів, а також може здійснюватися оскарження результатів виб. У зв'язку із цим у багатьох європ. д-вах передбачено обов'язкову процедуру перевірки дійсності виб. уповноваженим органом (як правило, судом), закінчення якої означає закінчення В. п.

Перевірка дійсності виб. (обов'язкова чи ініціативна, за зверненням суб'єктів В. п.) може мати наслідком визнання виб. недійсними повністю або частково (в окр. виборчому окрузі). У такому випадку В. п. не досягає поставленої цілі (є нерезультативним). Закінчення нерезультативного В. п. настає одночасно з прийняттям уповноваженим органом рішення про призначення повторних виб.

Нормативно визначені часові параметри – виборчі строки – характеризують також виконання осн. виборчих процедур суб'єктами В. п. Виборчі строки, як правило, обчислюють у календарних днях; перебіг строку може бути визначено перспективно або ретроспективно. Напр., скарга на порушення вимог виборчого зак-ва може бути подана до виборчої комісії протягом 2 днів після вчинення порушення. З ін. боку, висування кандидатів у нар.

депутати України закінчується за 45 днів до дня голосування.

Особливістю виборчих строків, яка впливає із швидкоплинності В. п., є обов'язковість їх дотримання. Деякі виборчі строки визначено або визнано як перепиняльні (преклюзивні), тобто такі, що не підлягають продовженню чи поновленню; якщо дії, які мали бути вчинені протягом перепиняльного строку, були вчинені після його закінчення, вони не можуть мати юрид. наслідків.

Уважний аналіз виборчих строків дає змогу дійти висновку, що перепиняльний характер мають виборчі строки, встановлені для виконання певних дій суб'єктами В. п. на власний розсуд, насамперед для реалізації власних суб'єктивних прав. Водночас строки, які встановлено для виконання обов'язкових дій, спрямованих на забезпечення прав ін. суб'єктів, хоча і є зобов'язальними (їх недотримання кваліфікується як правопорушення – протиправна бездіяльність), однак не можуть вважатися перепиняльними; з метою забезпечення дотримання виборчих прав, законності перебігу В. п. така бездіяльність повинна бути усунута, а відповід. дії мають бути вчинені після закінчення встановленого строку.

Літ.: Виборчий кодекс України. Кн. перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар / за ред. Ю. Б. Ключковського. К., 2021; Ключковський Ю. Б. До проблеми перепиняльного характеру виборчих строків // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки, 2021, т. 7; Його ж. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні. К., 2018; Максимов С. І., Рабінович П. М.

[Коментар ст. 23]. В кн.: Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова) та ін. Х., 2011; Майер Х. Избирательное право как инструмент распределения власти или избирательное право и политика // Сравнительное конституционное обозрение, 2005, № 1 (50); Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс: політико-правові проблеми протидії в сучасній політичній практиці. Миколаїв, 2011; Федоренко В. Л. Категорія «виборчий процес» у конституційному праві: теоретико-методологічні та законодавчі аспекти // Бюлетень Міністерства юстиції України, 2010, № 10; Buczkowski Ł. Stwierdzenie ważności wyborów parlamentarnych i prezydenckich w polskim prawie konstytucyjnym. Przemyśl; Rzeszów, 2010; Report on the misuse of administrative resources during electoral processes: adopted by the Council for Democratic Elections at its 46th meeting (Venice, 5 December 2013) and by the Venice Commission at its 97th plenary session (Venice, 6–7 December 2013): CDL-AD(2013)033. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)033-e); Report on the timeline and inventory of political criteria for assessing an election: adopted by the Council for Democratic Elections at its 34th meeting (Venice, 14 October 2010) and by the Venice Commission at its 84th Plenary Session (Venice, 15–16 October 2010): CDL-AD(2010)037. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)037-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)037-e).

Ю. Б. Ключковський.

ВІБОРЧИЙ ЦЕНЗ (від лат. census – оцінка, оцінене майно, облік, перепис, підрахунок; від лат. censere – визначати ціну, переписувати, обчислю-

вати) – це передбачена конституцією / виборчим законом кваліфікаційна умова (вимога) щодо фіз. осіб для отримання чи здійснення ними виборчого права, яка зумовлена потребами сусп-ва чи є об'єктивною за природою, що чітко визначає електорат країни й окреслює коло претендентів на мандат представн. органу, гарантуючи цим заборону привілеїв чи дискримінаційних перепон для окр. індивідів або груп індивідів.

В. ц. тісно пов'язані з принципом заг. виборчого права й виборчою правосуб'єктністю фіз. осіб. Відповідно до вироблених світ. спільнотою міжнар. виборчих стандартів, які з'явилися в результаті тривалого розвитку і боротьби за впровадження у виборчу практику дем. цінностей, правоздатність гр-н у реалізації виборчого права має універсальний характер та однаковий обсяг, і будь-які прямі чи непрямі привілеї або обмеження виборчих прав фіз. осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політ., реліг. та ін. переконань, статі, етнічного й соц. походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або ін. ознаками забороняються.

Це досить дем. підхід у визначенні виборчої дієздатності виборців, який впливає з природ.-прав. концепції права і ґрунтується на сформульованій ще у XVII ст. тезі, за якою право на вл. є таким же природ. правом індивіда, як право на приват. власність. У XVIII ст. ідея заг. виборчого права була поєднана з ідеєю нар. суверенітету: Ж.-Ж. Руссо стверджував, що суверенітет належить народу, але кожному індивіду належить його рівна «частина», яку він може реалізувати шляхом відповід. волевияв-